

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 29 квітня 2022 року)

Суми
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Зякун А. І., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Льницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Камьонка М., д-р габ. (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Польща);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Нестеренко В. А., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 9 від 16.06.2022 р.)

Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2022. – 433 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 1022 від 20 грудня 2021 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2022

ЛЕБІДЬ Андрій Євгенійович
доктор філософських наук, професор,
Сумський державний університет

ТИМОФЄЄВА Тетяна Вікторівна
студентка,
Сумський державний університет

Джерела з історії вищої освіти в Україні у другій половині ХІХ ст. (на прикладі Харківського імператорського університету)

Розуміння особливостей розвитку системи вищої освіти у Російській імперії ХІХ ст. безпосередньо залежить від наявності та доступності джерельної бази, що дозволяє всебічно проаналізувати історичні події та дати їм комплексну оцінку. З цього погляду важливим є комплексний аналіз джерел з історії вищої освіти України в складі Російської імперії, зокрема, тих, що містять відомості про учасників освітнього процесу (на нашому прикладі – Харківського імператорського університету).

Аналіз історичних джерел уможливить дослідження різних аспектів університетського розвитку в Україні, зокрема, чисельності, соціального складу, релігійної приналежності тощо студентів Харківського імператорського університету, а також сторонніх слухачів, допущених до відвідування лекційних та інших занять.

Доцільно відзначити, що українські університети у системі російської імперської вищої освіти формувалися, перш за все, не тільки і не стільки як науково-дослідні

центри, скільки як соціальні інститути, де формувалася та виховувалася політична та духовна еліта держави.

В контексті нашого дослідження проаналізуємо такий історичний документ як Списки студентів Харківського імператорського університету. Вони видруковувалися під різними назвами в університетській друкарні з 1840 р.

– 1840-1858 рр. «Список студентів Імператорського Харківського університету»;

– 1864-1866 рр. – «Список студентів та допущених до слухання лекцій Імператорського Харківського університету»;

– 1868-1885, 1906-1907 рр. – «Список студентів та сторонніх слухачів лекцій Імператорського Харківського університету»;

– 1886-1887, 1896-1898, 1908-1916 рр. – «Список студентів Імператорського Харківського університету»;

– 1898-1902 рр. – Алфавітний список студентів та сторонніх слухачів Імператорського Харківського університету.

За університетським Статутом 1835 р. у Харківському імператорському університеті функціонували три факультети: філософський, який був поділений на два відділення: історико-філологічне та фізико-математичне. У 1850 р. стався поділ цих двох відділень, унаслідок чого було утворено два окремі факультети: історико-філологічний та фізико-математичний. Крім цих функціонували ще два факультети: юридичний та медичний. Таким чином, з 1835

р. по 1850 р. у Харківському імператорському університеті було 3 факультети, а з 1850 р. – 4 факультети.

У Харківському імператорському університеті, як і в інших університетах, на кожен академічний рік складалися списки студентів та сторонніх слухачів лекцій, які містили перелік усіх здобувачів вищої освіти на факультетах.

Списки являли собою офіційний друкований орган Харківського імператорського університету, які щороку видавалися рішенням Ради університету і містили списки слухачів лекційних курсів: власне, зарахованих як студентів і так званих «сторонніх слухачів» або вільних слухачів, яким було дозволено відвідувати лекційні та інші заняття. Стаття 116 загально-університетського Статуту 1884 р. встановлює, що «крім студентів допускаються до слухання лекцій та інших університетських занять сторонні особи, які мають певний суспільний стан або заняття» [1, с. 41-42].

Так, наприклад, «сторонніми особами», допущеними до слухання лекцій на медичному факультеті в 1850-1851 академічному році були «ветеринарний помічник Йосип Йордан – для отримання звання ветеринара, а також Август Барт – помічник аптекаря – для отримання звання провізора» [3, с. 25]. З часом чисельність вільних слухачів у Харківському імператорському університеті все збільшувалася: якщо в 1850-1851 рр. таких було лише 5 чол., то у 1859-1860 рр. їх вже було 65 [3, с. 28-34]; у 1869-1870 рр. – 57 [3, с. 37-38], а в 1880-1881 рр. – 78 [3, с. 85-88].

Прийом здобувачів до Харківського імператорського університету було визначено відповідними правилами: у

термін з 15 липня по 15 серпня «молоді люди, які досягли 17-річного віку», мали подати на ім'я ректора прохання про зарахування із зазначенням факультету, на якому вони хочуть навчатися.

**Таблиця 1. Чисельність та соціальний склад студентів
Харківського імператорського університету, 1850-1851 рр.**

Факультет	1850-1851 рр.									
	Курс навчання					Соціальне походження				
	I	II	III	IV	V	з дворян	з міщан	з купців	з духовництва	з офіцерів
Історико-філологічний	8	7	13	4	-	13	1	2	7	7
Фізико-математичний	19	11	26	19	-	42	7	6	-	9
Юридичний	26	15	31	50	-	79	5	6	6	18
Медичний	45	33	40	30	12	71	16	12	7	22
Загалом	98	66	110	103	12	205	29	26	20	56

Документи, що подаються при цьому:

1. Особи християнського віросповідання мали подати метричні свідоцтва про дату народження та хрещення. Нехристияни – лише народження.

2. Слід також подати гімназійний атестат або екзаменаційне свідоцтво з усіх гімназичних курсів.

3. Тим, хто має дворянське походження – свідоцтво про дворянство чи копію протоколів дворянських зборів.

4. Діти осіб, які мали класні чини – послужні списки батьків.

5. Вихідці з податних станів – звільнення, а ті, кому на момент вступу до університету виповнилося 20 років – ще й приписне свідоцтво про військовий облік.

6. Діти, які здобули домашню освіту – свідчення про поведінку від поліції.

7. Іноземні громадяни – паспорти [2, с. 3-4].

Таблиця 2. Чисельність та соціальний склад студентів Харківського імператорського університету, 1880-1881 рр.

Факультет	1880-1881 рр.									
	Курс навчання					Соціальне походження				
	I	II	III	I V	V	з дворян	з міщан	з купців	з духівництва	з офіцерів
Історико-філологічний	20	15	20	21	-	10	2	-	39	18
Фізико-математичний	63	49	18	8	-	43	6	12	35	29
Юридичний	40	28	25	21	-	53	6	8	27	15
Медичний	120	126	68	66	55	71	62	36	129	58
Загалом	243	218	131	116	55	177	76	56	230	120

Отже, можемо констатувати про поступові процеси лібералізації системи вищої освіти в Російській імперії до кінця XIX ст. в цілому та на українських землях, зокрема. Це, в тому числі, стосувалося змін у структурі станового представництва по факультетах та університету в цілому. Аналіз показав загальне зниження дворянського представництва серед студентів Харківського імператорського університету із повсюдним зростанням здобувачів недворянського походження.

1. Общий устав Императорских Российских университетов 1884 года. Харьков: Харьковская университетская типография, 1911. 62 с.

2. Правила для студентов и посторонних слушателей лекций в Императорском Харьковском университете. Харьков: Харьковская университетская типография, 1878. 54 с.

3. Список студентов Императорского Харьковского университета. Харьков: Харьковская университетская типография, 1840-1899.